O‘zbekiston Respublikasi
Maktabgacha va maktab
ta’limi vazirligi

ISSN: 2992-9008
UDK: 37

TA’LIM VA TARAQQIYOT

Ilmiy-uslubiy jurnali

2026-YIL 5-SON

www.journal.namspi.uz

Bosh muharrir: *Namangan davlat pedagogika instituti rektori B.E.Xusanov*
Mas'ul muharrir: *Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor M.R.Qodirxonov*
Mas'ul muharrir o'rinbosari0: *Ilmiy tadqiqotlar, innovatsiyalar va ilmiy-pedogogik kadrlar tayyorlash bo'limi boshlig'i J.A.Yuldashev*

T A H R I R H A Y ' A T I

Aniq va tabiiy fanlar: *k.f.d., prof. Sh.Abdullayev, f-m.f.d., dots. R.Xakimov, k.f.d., prof. N.Vohidova, k.f.d., dots. M.Qodirxonov, b.f.d., dots. A.Batashov, f-m.f.n., dots., T.Abdullayev, p.f.n., dots. M.Eshnazarova, p.f.n., dots. G'.Nafasov, p.f.n., dots. M.Boltayeva.*
Texnika fanlari: *t.f.d., prof. A.Umarov, t.f.d., prof. A.Qayumov, PhD, dots. Sh.Xudoyqulov, PhD, dots. Abdunazarov.*
Ijtimoiy-gumanitar fanlar: *s.f.d., prof. T.Fayzullayev, tar.f.d, prof. A.Rasulov. f.f.d., prof. M.Ismoilov, i.f.d., dots. N.Sotivoldiyev, t.f.n., dots. A.Isoqboyev, f.f.n., dots. O.Mamatov, t.f.n., dots. Z.Haydarov, PhD. J.Yuldashev, PhD. A.Abdullayev.*
Pedagogika fanlari: *p.f.d., prof. B.Xodjayev, p.f.d., prof. X.Najmiddinova, p.f.d., prof. T.Ismoilov, p.f.d., prof. S.Abdullayev. p.f.d., prof., M.Y.Sobirova, p.f.d., prof., R.Zamilova, p.f.d., prof. Sh.Xujamberdiyeva, p.f.d.,dost. M.Asqarova, PhD S.Jamoldinova, PhD, dots. M.Asranboyeva.*
Filologiya fanlari: *fil.f.d., prof. N.Uluqov, fil.f.d., prof. H.Usmanova, f.f.d., dots. X.Shokirova, p.f.n., dots. S.Misirov, p.f.n., dots. Sh.Ubaydullayev, PhD.,dots. P.Lutfullayev, PhD., dots. M.Yakubbayev.*

Texnik muharrir: R.Tursunov

Tahririyat manzili: Namangan shahri, Uychi ko'chasi, 316-uy.
Pochta indeksi: 160136, ***Faks:*** (0369) 227-27-21,
Email: Info@namspi.uz

"Ta'lim va taraqqiyot" ilmiy-uslubiy jurnali elektron to'plam sifatida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi ***Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi (AOKA)ning 2022-yil 25-oktabrdagi № 045044 raqamli guvohnomasi*** *asosida chop etiladi. Jurnal* ***Oliy Attestatsiya komissiyasining 2024-yil 30-noyabrdagi (№ 364/5) yig'ilishi qaroriga asosan pedagogika fanlari bo'yicha*** *falsafa fanlari doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiya ishlari yuzasidan asosiy ilmiy natijalarini chop etish uchun tavsiya etilgan. UDK: 37, Xalqaro standartlashtirish raqami (ISSN): 2992-9008.*

Maqolalarning ilmiy saviyasi va keltirilgan ma'lumotlar uchun mualliflar javobgar hisoblanadi.

NAMANGAN DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI 2026

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA O'Z FIKRLASH JARAYONINI ANGLASHNING PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK ASOSLARI

Tursunova Dilnavoz To'lqin qizi
Farg'ona davlat universiteti Maktabgacha ta'lim kafedrasi katta o'qituvchisi
Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya. *Maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda o'z fikrlashini anglashning mazmuni, namoyon bo'lish shakllari va pedagogik sharoitlari tahlil qilinadi. Tadqiqot maqsadi metakognitiv bilim, kuzatish va boshqarish o'rtasidagi aloqani maktabgacha ta'lim kontekstida izohlashdan iborat. Maqsadli tanlangan ilmiy va metodik manbalar tushunchaviy qiyoslash asosida o'rganildi. Tahlil natijasida bolaning bilish chegarasini sezishi, tanlagan usulini izohlashi va yordamga ehtiyojini aniqlashi o'zaro bog'liq kuzatuv yo'nalishlari sifatida taklif etildi. Nutqiy javob bilan amaliy harakatni birgalikda baholash zarurligi asoslandi. Takliflar nazariy xususiyatga ega bo'lib, ularning mahalliy sharoitdagi samaradorligi empirik tekshirishni talab etadi.*

Kalit so'zlar. *maktabgacha yosh, metakognitsiya, fikrlashni anglash, metakognitiv bilim, kuzatish, boshqarish, pedagogik yordam.*

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОСОЗНАНИЯ СОБСТВЕННЫХ МЫСЛИТЕЛЬНЫХ ПРОЦЕССОВ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Аннотация. *В статье анализируются содержание, проявления и педагогические условия осознания дошкольниками собственного мышления. Цель исследования — объяснить взаимосвязь метакогнитивного знания, мониторинга и контроля в дошкольном образовании. Целенаправленно отобранные научные и методические источники изучены посредством понятийного сопоставления. Осознание границ собственного знания, объяснение выбранного способа и определение потребности в помощи предложены как взаимосвязанные направления наблюдения. Обоснована необходимость совместного анализа речевых ответов и практических действий. Рекомендации имеют теоретический характер и требуют эмпирической проверки в местных условиях.*

Ключевые слова. *дошкольный возраст, метакогниция, осознание мышления, метакогнитивное знание, мониторинг, контроль, педагогическая поддержка.*

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF AWARENESS OF ONE'S OWN THINKING PROCESSES IN PRESCHOOL CHILDREN

Abstract. *The article examines the meaning, manifestations and educational conditions of preschool children's awareness of their own thinking. The study aims to explain the relationship between*

metacognitive knowledge, monitoring and control in preschool education. Purposively selected research and methodological sources were compared conceptually. Recognizing the limits of one's knowledge, explaining a chosen approach and identifying a need for help are proposed as interrelated observation dimensions. The analysis supports considering verbal responses alongside practical actions. The recommendations are theoretical and require empirical testing in local settings.

Keywords. *preschool age, metacognition, awareness of thinking, metacognitive knowledge, monitoring, control, educational support.*

KIRISH

Bolaning topshiriqqa to‘g‘ri javob berishi uning qanday fikrlaganini to‘liq ko‘rsatmaydi. U javobni taxmin qilishi, yodida qolgan namunani takrorlashi yoki muammoni tushunib yechishi mumkin. Shu bois maktabgacha ta’limda natija bilan birga bolaning o‘z bilimiga munosabati, tanlagan yo‘lini kuzatishi va zarur paytda uni o‘zgartirishi ham e’tiborga loyiqdir. Prezident Shavkat Mirziyoyev 2026-yil 4-fevraldagi taqdimotda ta’lim sifatini oshirish orqali bolaning har tomonlama rivojlanishiga zamin yaratish muhimligini ta’kidlagan. Bu fikr rasmiy axborot mazmuni asosida keltirilmoqda.

Metakognitsiya bilish jarayonlari haqidagi bilim va ularni kuzatib boshqarish bilan bog‘liqdir. Maktabgacha yoshda bu jarayon har doim batafsil og‘zaki izoh shaklida ifodalanmaydi. Masalan, bola boshqotirmani yig‘ishda to‘xtab namunaga qayta qarashi yoki qiyin bo‘lakni alohida qo‘yib turishi mumkin. Whitebread va hammualliflarining kuzatuv tadqiqoti yosh bolalar metakognitsiyasini o‘rganishda nutqiy hamda nutqsiz ko‘rsatkichlarni birgalikda ko‘rish imkoniyatini asoslaydi.

Maqolaning maqsadi o‘z fikrlashini anglashning psixologik-pedagogik mazmunini ochish va uni tabiiy faoliyatda kuzatishga doir tushunchaviy asos taklif etishdir. Tadqiqot savoli bolaning o‘z bilimini anglashini oddiy topshiriq muvaffaqiyatidan qanday farqlash mumkinligi bilan bog‘liq. E’tibor asosan 4–6 yoshdagi bolalarga qaratiladi; takliflar barcha yosh uchun bir xil rivojlanish me’yori sifatida qo‘llanilmaydi.

13.00.00. – PEDAGOGIKA FANLARI
JOURNAL.NAMSPI.UZ
ISSN: 2992-9008; UDK: 37

MATERIALLAR VA METODLAR

Tadqiqot nazariy-tahliliy yondashuv asosida bajarildi. Manbalar ilmiy nashriyotlar, universitet tadqiqot portali, Prezidentning rasmiy sayti va UNICEFning ochiq resurslaridan maqsadli tanlandi. Korpusga bevosita maktabgacha metakognitsiyani o‘rgangan tadqiqotlar, 2022-yildagi davlat o‘quv dasturi va 2026-yildagi rasmiy axborot kiritildi. Asosiy ilmiy tayanch sifatida 2024–2025-yillardagi ishlar, kuzatuv yondashuvini izohlash uchun esa 2009-yildagi fundamental tadqiqot olindi. Bu tizimli sharh emas, tushunchaviy tahlildir.

Tahlil birligi sifatida bilimga munosabat, noaniqlikni anglash, harakatni tekshirish va yordamdan foydalanishga oid bayonotlar olindi. Ular tushuncha mazmuni, kuzatiladigan belgi va pedagogik sharoit mezonlari bo‘yicha qiyoslandi. Manbalardagi empirik xulosalar muallif taklif qilayotgan amaliy misollardan ajratildi. Bolalar bilan tajriba o‘tkazilmadi va diagnostik vosita validatsiya qilinmadi; natijalar tahliliy umumlashtirish sifatida taqdim etiladi.

NATIJALAR

Tahlil asosida o‘z fikrlashini anglashni uch o‘zaro bog‘liq jihatda tushuntirish taklif etildi. Birinchisi, bolaning nima bilishi yoki hali bilmasligini farqlashi; ikkinchisi, vazifani bajarishda qo‘llagan usulini sezishi; uchinchisi, bilim yoki usul yetarli bo‘lmaganda harakatni o‘zgartirishga ehtiyojni aniqlashidir. Bu tasnif qat’iy yosh bosqichlari emas. Bir bola ayrim vazifada noaniqlikni anglab, boshqa vazifada o‘z javobiga asossiz ishonishi mumkin.

Metakognitiv anglashni baholashda ishonch va javob to‘g‘riligini farqlash muhimligi aniqlandi. İmir va hammualliflar 48–66 oylik bolalar uchun ishlab chiqqan vositada eslash natijasiga berilgan ishonchni o‘rgangan. Ushbu tadqiqot bolaning ishonch bilan aytgan javobini avtomatik ravishda aniq o‘zini anglash belgisi deb qabul qilib bo‘lmasligini ko‘rsatadigan metodik tayanchdir. Maqolada shundan kelib chiqib,

"Ishonching komilmi?" savoliga javobni vazifani amalda qayta tekshirish bilan solishtirish taklif qilinadi.

Kuzatuvning birinchi yo'nalishi bilim chegarasini sezishdir. Masalan, bola berkitilgan buyum joyini bilmasa, tasodifiy ko'rsatish o'rniga qayta ko'rishni so'rashi mumkin. Ikkinchi yo'nalish usulga murojaat qilishdir: u rasmli ketma-ketlikni tiklashda "avval shu bo'lgan" deb tanloviga sabab ko'rsatadi. Uchinchi yo'nalish yordamni maqsadli so'rashdir: umumiy "qilib bering" o'rniga aynan tushunmagan joyini ko'rsatadi. Bu misollar muallif tomonidan tuzilgan bo'lib, o'lchangan natija sifatida berilmaydi.

Psixologik-pedagogik sharoitlar sifatida tushunarli vazifa, tanlov imkoniyati, o'ylash uchun yetarli vaqt va xatoga nisbatan xavfsiz munosabat ajratildi. "Ilk qadam" dasturining kompetensiyaviy va bola rivojlanishiga yo'naltirilgan mazmuni mazkur takliflarni milliy metodik muhit bilan bog'lash imkonini beradi. Biroq metakognitsiyaga oid ushbu tasnif dasturdagi tayyor diagnostik talab sifatida talqin qilinmaydi.

MUHOKAMA

Metakognitsiyani umumiy ziyraklik bilan tenglashtirish pedagogik talqinni toraytiradi. Tez ishlaydigan bola o'z javobini tekshirmasligi, sekinroq ishlaydigan bola esa qiyinchilikni aniq payqab, foydali usul tanlashi mumkin. Shuningdek, xulqni boshqarish va fikrlashni boshqarish bir-biriga yaqin bo'lsa-da, aynan bir hodisa emas: navbat kutishning o'zi bolaning nima bilishini nazorat qilganini ko'rsatmaydi. Baholashda harakatning vazifa maqsadi bilan aloqasi hisobga olinishi lozim.

Chen, Green va Hodge tadqiqotida 4–6 yoshdagi bolalar metakognitiv ko'rsatkichlari bilan o'rganish natijalari o'rtasida bog'liqlik aniqlangan. Tadqiqot kesimiy bo'lgani uchun bu bog'liqlik sababiy ta'sirning isboti sifatida olinmaydi. Mahalliy amaliyot uchun mazkur dalil bolaga tayyor javobni o'rgatish bilan bir qatorda uning tekshirish va usul tanlash jarayoniga ham e'tibor berish zarurligini muhokama qilishga asos beradi.

Tarbiyachi fikrlash jarayonini qisqa va tabiiy namoyish etishi mumkin: "Bu yo'lni sinab ko'rdim, lekin natija mos kelmadi, boshqa usulni tekshiraman". Keyingi vaziyatda bola mustaqil urinish imkoniga ega bo'ladi. Savollar har bir harakatni uzib qo'ymasligi zarur; aks holda pedagogik yordam bolaning o'z tashabbusini cheklashi mumkin. Og'zaki ifodasi sustroq bolaga buyumni ko'rsatish, tartibni qayta tuzish yoki ikki variantdan tanlash kabi ifoda imkoniyatlari beriladi.

Tadqiqot cheklovi shundaki, taklif etilgan kuzatuv yo'nalishlarining ishonchliligi mahalliy bolalar guruhida tekshirilmagan. Keyingi ishda bir bolaning turli vazifalardagi harakatlarini takror kuzatish, ko'rsatilgan yordam darajasini qayd etish va ikki mustaqil kuzatuvchi baholarini solishtirish mumkin. Bunday dizayn bir martalik taassurotdan ko'ra asosliroq xulosaga kelish imkonini beradi.

XULOSA

Maktabgacha yoshdagi bolaning o'z fikrlashini anglashi bilish chegarasini sezish, usuliga murojaat qilish va zarur yordamni tanlash orqali tavsiflanishi mumkin. Uni faqat ravon nutq yoki to'g'ri javob bilan baholash yetarli emas. Maqolada taklif etilgan yondashuv tabiiy faoliyatdagi harakat bilan bolaning qisqa izohlarini birgalikda kuzatishga asoslanadi. Pedagogik qo'llab-quvvatlash bolaning mustaqil sinashi, xatosini tekshirishi va o'z usulini tushuntirishi uchun sharoit yaratishga yo'naltirilishi lozim. Ushbu mezonlarning amaliy qo'llanishi keyingi empirik tekshiruvni talab etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy veb-sayti. Maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish masalalari muhokama qilindi. 04.02.2026. https://president.uz/oz/lists/view/8903

2. Whitebread D., Coltman P., Pino Pasternak D., Sangster C., Grau V., Bingham S., Almeqdad Q., Demetriou D. The development of two observational tools for assessing metacognition and self-regulated learning in young children. Metacognition and Learning. 2009. Vol. 4, № 1. P. 63–85. https://doi.org/10.1007/s11409-008-9033-1

3. İmir H. M., Kaynak-Ekici K. B., Temel Z. F. Development and validation of a metacognitive assessment tool for Turkish preschool children: A test for 48–66 months-old. Infant and Child Development. 2024. Vol. 33, № 6. e2536. https://doi.org/10.1002/icd.2536

13.00.00. – PEDAGOGIKA FANLARI
JOURNAL.NAMSPI.UZ
ISSN: 2992-9008; UDK: 37

4. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligi. Ilk qadam davlat o‘quv dasturi. Takomillashtirilgan ikkinchi nashr. Toshkent, 2022. https://www.unicef.org/uzbekistan/media/5686/file/Ilk%20Qadam%20Uzbek.pdf

5. Chen S., Green M., Hodge K. N. Four-to-six-year-olds’ developing metacognition and its association with learning outcomes. Frontiers in Education. 2025. Vol. 10. Article 1653320. https://doi.org/10.3389/feduc.2025.1653320

Elektron manbalarga murojaat sanasi: 2026-yil 5-noyabr.